

УДК 811.161.2'373.23(477.86)

Г. В. Сенник,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри української мови

**НЕОФІЦІЙНИЙ АНТРОПОНІМІКОН СЕЛА:
ТРАНСОНІМІЗОВАНІ ПРІЗВИСЬКА**

У статті йдеться про неморфемний спосіб творення відпрізвищевих та відіменних індивідуальних прізвиськ мешканців Наддністрянщини. Розглядаються

різні точки зору вчених на цей процес. Такі оніми розподіляються між групами залежно від мотивів номінації.

Ключові слова: антропонім, неофіційне іменування, прізвисько, способи творення, трансонімізація.

Прізвиська становлять активно використовуваний, найдавніший і неоднорідний клас власних назв. В останні роки з'являється все більше наукових праць, присвячених дослідженню функціонування неофіційних антропонімів у тих чи інших регіонах України, хоча одночасно існує ряд дискусійних питань, які стосуються класифікації неофіційних іменувань, дефініції *прізвиська*, його структури, мотиваційної бази.

Класичними щодо становлення теоретичних положень та структурно-семантичних особливостей неофіційних іменувань є праці українських – М. Худаша, І. Сухомлина, П. Чучки, І. Ковалика, Р. Осташа, Д. Бучка, Г. Бучко, російських учених – М. Ушакова, О. Суперанської, П. Поротникова, З. Нікуліної, Г. Сіміної та ін.

У наукових розвідках з даної тематики представлено матеріал різних регіонів України: Закарпаття (П. Чучка), Бойківщини (Г. Бучко та Д. Бучко), Донеччини (О. Антонюк, В. Познанська), Луганщини (Н. Федотова), Наддніпрянщини (І. Сухомлин, В. Чабаненко), Полтавщини (Л. Кравченко), Гуцульщини (М. Лесюк, Б. Близнюк), Покуття (Н. Вирста, Г. Ліщинська), Західного Полісся (Г. Аркушин, Н. Шульська), Середнього Полісся (І. Козубенко), Наддністрянщини (Р. Осташ), Тернопільщини (О. Вербовецька), Розточчя (О. Марочкіна), Львівщини (М. Наливайко). Великим доробком учених у цій сфері є укладені словники: «Словник прізвиськ північно-західної України» й «Словник варіантів власних імен північно-західної України» (упорядник Г. Аркушин) та «Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини» (укладач В. Чабаненко).

Актуальність нашої розвідки зумовлена тим, що необхідність з'ясування регіональної специфіки неофіційних іменувань як важливого сегмента створення загального атласу української антропонімної системи залишається на першому місці. Неофіційні антропоніми є цінним джерелом для пізнання історичних процесів, які постійно відбувалися у мовній структурі загальних назв, саме вони несуть найрізноманітнішу інформацію про внутрішній світ наших предків, який відображається в обрядах і звичаях етносу, інформацію про його життя та професійну діяльність.

Об'єктом нашого дослідження стали відантропонімні прізвиська, утворені неморфемними способами. *Матеріал* представляє наддністрянську говірку південно-західного діалекту і зібраний у населених пунктах Галицького району Івано-Франківської області.

Прізвиська широко використовуються в сучасній діалектній мові. З'ясування суті цих найменувань є важливим для вивчення історії власних імен, їх ролі в історії мови і народу, а також для вирішення проблеми називання взагалі. Факти народно-побутової системи є незрівнянно багатшими і глибшими як для прикладної, так і для теоретичної ономастики. Саме тому П. П. Чучка зауважує, що вихідним пунктом для дослідника антропонімії мусить бути народнорозмовна система, оскільки саме вона є першоосновою всього [19, с. 18].

Сьогодні в ономастичній літературі не існує єдиного погляду щодо термінологічної усталеності та структури неофіційної системи найменування. В енциклопедії «Українська мова» пропонується таке значення поняття «*прізвисько*»: «вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу» [15, с. 494]; у «Словнику української ономастичної термінології» читаємо: «вид антропоніма, додаткова неофіційна назва, дана людині оточенням за визначальними рисами її характеру, фізичними ознаками, звичками, походженням і под.» [13, с. 155]; у словнику Н. В. Подольської: «Прізвисько – це «додаткове неофіційне ім'я, дане людині оточуючими її людьми відповідно до її характерної риси, обставини її життя, якої-небудь аналогії, походження та інших мотивів» [8, с. 111] (перше визначення відбиває функції, які виконують прізвиська в процесі комунікації, а друге та третє – мотиви номінації).

Н. Шульська так характеризує природу прізвиська: *прізвисько* – це неофіційне одно- чи багатолексемне найменування особи чи кількох осіб, яке дає найменувальний, щоб підкреслити особливу домінуючу рису, що вирізняє денотата серед інших, ідентифікує, конкретизує його. Прізвиська обов'язково емоційно насичені – негативні (найчастіше) чи позитивні (рідше) [20] (таке визначення враховує структуру, мотивацію, функцію та конотацію оніма).

Так, Г. Бучко та Д. Бучко виокремлюють 5 видів неофіційних антропонімів, серед яких – індивідуальні прізвиська та сімейно-родові (спадкові) іменування, де перші – це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, у різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось випадком, що з ними трапився, і під якими вони потім відомі лише в близькому оточенні [2, с. 5], а другі – особливий вид антропонімів, який ідентифікує всю родину й переважно передається у спадок, який за внутрішньою семантикою та структурою не відрізняється від прізвищ, але функціонує тільки в усному мовленні [18, с. 5]. Слід сказати, що мешканці тих населених пунктів, де ми збирали матеріал, не проводять чіткої межі між індивідуальними прізвиськами та сімейно-родовими іменуваннями, але у своїх розповідях вони часто зазначають: «Так йому сі прізивають» і «Так його кличуть по-вуличному». Також відзначимо й те, що не кожен інформатор погоджувався назвати чи пояснити індивідуальні прізвиська (особливо соромились говорити про походження прізвиськ з негативним значенням), а от вуличних назв можна було почути багато. З цього приводу дуже слушним є зауваження вже згаданих авторів: прізвисько насамперед характеризує особу і тоді ідентифікує, а сімейно-родове іменування в поєднанні з іншими компонентами антропонімійної системи ідентифікує особу [2, с. 4].

Відіменні та відпрізвищеві неофіційні іменування трактуються вченими по-різному: хтось вважає їх прізвиськами, хтось використовує термін *сімейно-родове іменування* [2]. Питання відіменних прізвиськ розглядалось у розвідці І. Сухомлина «Українські прізвиська людей як власні родові назви» [14]. Про те, що загальноновживані імена можуть перетворюватися у прізвиська в такій формі, яка була індивідуальною назвою всім відомої особи, зазначає Ю. Редько [11, с. 12-13]. М. Худаш, у своїй статті «До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст.» говорить про зменшено-пестливі церковно-християнські імена, які могли ставали прізвиськами [17, с. 123]. Ці слова знаходять підтвердження і в

зібраному нами матеріалі, коли молодше покоління не знає справжнього (повного) імені одного із своїх односельців: *Дзюньо, Дзюнько* від Володимир.

Проблемі творення відпрізвищевих прізвиськ присвячено ряд статей російських ономастів (О. В. Бороніна, І. Л. Ніколаєв, З. П. Нікуліна, Т. Б. Мещерякова, П. Т. Поротников). Так, З. П. Нікуліна зазначає, що більша частина таких прізвиськ утворена шляхом усічення кінця твірної основи [6, с. 125]. О. В. Бороніна такого типу оніми за їх способами творення розподіляє між трьома групами (виділяються і підгрупи): найменування, що утворені неморфологічним способом (ономатизація та трансономатизація апелювати); найменування, що утворені морфологічним способом (найпродуктивніший – аббревіація); «незвичайні» утворення [1, с. 113]. І. Л. Ніколаєв та Т. Б. Мещерякова зосереджують свою увагу на прийомах прізвиськового словотворення, які співвідносяться з неморфологічними способами творення прізвиськ [5, с. 26].

Характеризуючи способи творення прізвиськ від прізвищ, П. Т. Поротников розподіляє утворені власні назви між двома великими групами – не співвідносні з морфологічними способами творення (виникають на основі різних асоціацій) і співвідносні з морфологічними способами творення (*редеривація, аббревіація, суфіксація*). Дуже рідко, за спостереженням автора, трапляються «екзотичні» утворення (*Дубостара* від прізвища Стародубова) [9, с. 72-74].

Відпрізвищеві прізвиська «є самостійним видом прізвиськ, майже не пов'язаних з іншими, часто психологічними критеріями, які лягають в основу прізвиська. Тому при аналізі цих онімів можна відволіктися від психологічних нюансів» [5, с. 25]. І. Шумська називає такі утворення неофіційними прізвищами (це побутове прізвище, яке існує паралельно з офіційним, тільки не зафіксоване у документах [21, с. 26]).

З. П. Нікуліна, характеризуючи семантичний зміст прізвиськ, вважає прізвиська, які виникли на базі особового імені або прізвища самого носія чи на базі імені, прізвиська когось-небудь з родичів, нехарактеризуючими, асемантичними [6, с. 88]. Але така думка не є відображенням загальної закономірності. Наприклад, прізвиська, утворені від імен, – *Йвасик, Йванцьо, Йванец, Янчик, Йвах, Йванча, Йоган, Масьо, Михалко, Місюсь, Місенько, Халко, Хасько* (зауважимо, що в одному населеному пункті жодного разу не зустрічаємо двох однакових варіантів імен, які лягли в основу прізвиськ), прізвиська, утворені від імені родичів, – *Дмитро Маланка* (не прикметникова форма – *Маланчин*, яка вказує тільки на належність до родини) свідчать про те, що такого типу найменування меншою чи більшою мірою виконують оцінно-характеризуючу функцію через наявність позитивної чи негативної конотації, яка може реалізуватися як за наявності суфіксів суб'єктивної оцінки, так і без них (*Синичка* від Синишин, *Вовк* від Вовкович).

Лексико-семантичний спосіб відіграє важливу роль при творенні прізвиськ від інших розрядів власних назв. Як зауважує Ю. О. Карпенко, якщо одна власна назва породжує іншу власну назву, то в результаті маємо дві різні назви, два різних слова [3, с. 5]. Онімізація та трансонімізація є найпоширенішими різновидами лексико-семантичного способу словотвору. Хоча в ономастиці не існує однозначної думки щодо того, чи є трансонімізація способом словотворення. Дехто із російських дослідників (О. В. Суперанська, В. Е. Сталтмане, Н. В. Подольська, А. Х. Султанов) вважають, що ці процеси «не пов'язані ніяким чином з деривацією. Вони являють собою так званий «чистий» перехід слова з одного класу імен в інший» [15, с. 48]. А

от Євген Степанович Отін зауважує, що при трансонімізації «має місце лексико-семантична деривація оніма» [7, с. 15].

Зібраний матеріал досліджуваного регіону показав, що значна частина прізвиськ відантропонімного походження утворилася шляхом трансонімізації від таких класів онімів:

а) прізвища, імена відомих історичних чи політичних діячів, спортсменів, літературних персонажів, героїв кінофільмів, мультфільмів (так звані «телевізійні прізвиська» [4, с. 97]): *Кастро* – смаглявий, з великою бородою; *Суворов* – як вип'є, любить командувати; *Щорс* – повернувся із Сибіру з бородою, любив носити з собою бінокль; *Ковпак* – мав довгі вуса; *Чапаєв* – фірман, улюблена фраза: «Тікайте, бо Чапаєв їде»; *Петлюра* – хвалився, що бачив Петлюру, інший носій отримав це прізвисько через те, що навали його у селі Симоном (справжнє ім'я – Семен); *Пільсуцкій* – його ім'я Йосип; *Гітльир* – був у полоні в Німеччині; *Райкін* – любить жартувати; *Ян Табачников* – коли вип'є, любить грати на баяні; *Пушкін* – кучерявий; *Хапцаліс* (Хапсаліс) – любить грати у футбол; Штифан *Штірліц* – хитрий, пробивний; *Джафар*, *Фокс*, *Доцент* – розбишаки; *Чучо*, *Віктор Карено* – кучеряві (схожі на героїв кінофільмів); *Манеті* – любить поїсти (теж герой кінофільму); *Ріта* (чоловіче) – подобалась героїня фільму з таким іменем; *Бейжа*, *Анфіса* – жінки легкої поведінки (імена героїнь фільмів); *Буратіно* – довгий ніс; *Івасик-Телесик* – мати часто кликала його поїсти; *Колобок* – лисий, а також товстий; *Джон* – працював у кузні; *Філімон* – подобався герой п'єси, *Ірод* – мав роль царя Ірода у вертепі;

б) прізвища носіїв: *Тринацітій* (Тринадцятий), *Тані Ничесна* (Нечесна). Такі прізвища, крім номінативної, почали виконувати й характеризуючу функцію. У даному випадку важливу роль у переході прізвища у прізвисько відіграв, по-перше, той фактор, що самі апелювали, від яких утворено власні назви, мають яскраве конотативне забарвлення, по-друге, ці прізвища закріплені тільки за однією сім'єю, котра проживає в конкретному населеному пункті (села Німшин та Поділля). Прізвисько *Тринацітій* закріпилося після того, як у родині почали народжуватися одні хлопці; після четвертого сина їх жартома почали називати – *Чотирнацітій*, *П'ятнацітій*;

в) власні імена носіїв або імена їх батьків. Структура таких неофіційних антропонімів як правило збігається з повними, усіченими, усічено-суфіксальними особовими іменами, вираженими квалітативами (гіпокористиками, демінутивами і пейоративами). Ці назви розподіляються між кількома групами:

- оніми, причиною виникнення яких стала деформація слів, викликана дефектами мовлення (часто дитячого): *Вафа* від *Вася*, *Цькола* від *Микола*, *Толька* (жіноче) від імені *Словка* (Ярослава), *Дзьмитро* та *Аванька* – такі прізвиська отримали особи через заїкання, *Штиган* від *Степан*, *Івінцьо* – *Іванцьо*, *Сєпа* – *Йосип*, *Пилусь* – *Павлусь* (детальніше про це йдеться у статті «Особливості мовлення як джерело створення прізвиськ» [12, с. 30-36];

- оніми, в основі творення яких лежать варіанти імен самих носіїв (включаючи й іншомовні). Як зазначають дослідники, такі власні назви проходять стадію трансонімізації: ім'я → варіант імені → прізвисько (*Йосип* → *Юзьо* (варіант імені) → *Юзьо* (прізвисько)): *Васіль*, *Басько*, *Базель*, *Базилій* від *Василь*, *Густа* (чоловіче) від *Августин*, *Михалко*, *Місенько*, *Хасько* від *Михайло*, *Марцин* від *Мартин*, *Мелясь* від *Омельян*, *Казик* від *Казимир*, *Кимоша* від *Яким*, *Ладимірка* від *Володимира*, *Лінка* від *Олена*, *Йвах*, *Йвасик*, *Йванцьо*, *Йвак* від *Іван*, *Йваська* від *Іванна*, *Галюсі* від *Галина*, *Дана* (чоловіче) від *Богдан*, *Проць* – *Прокіп*; *Симань*,

Сьома від *Семен*, *Орко* від *Орест*, *Саварин* від *Северин*, *Савон* від *Сава*, *Стах* від *Остап*, *Фрон* від *Сафрон*, *Штифась*, *Штифунько* від *Степан*, *Мері*, *Маролька*, *Мерена* – *Марія*, *Феджіка* – *Федір*, *Андрейца* – *Андрій*, *Йоган* – *Іван*, *Фридрик* (пор. польське *Фридерік*) – *Фрідріх*, *Мошко* – *Мойсей*;

- імена когось із близьких родичів: *Герасим*, *Афтанас* – імена дідів, *Дмитро Маланка* – бабуся *Меланка*, *Михайліна* – мати *Михайлина*, *Сабінка Йван* – мати *Сабінка* (*Сабіна*).

г) клички тварин (найчастіше це улюбленці їх господарів): *Філіп*, *Троян* – клички коней; *Жучка* – кличка собаки, *Рекс* – «швидкий до бійки»; *Маркіза*, *Сойка* – клички кішок.

Залежно від первинності вживання розрізняють первинні прізвиська (дані безпосередньо адресату, як носію базової ознаки – *Цькола*, *Аванька*) і вторинні прізвиська (які присвоюються адресату як носію подібної ознаки вже відомої в мовній культурі особистості – *Райкін*, *Буратіно*, *Колобок*).

Підсумовуючи все сказане вище, зазначимо, що для даного регіону при творенні прізвиськ шляхом трансонімізації актуальними мотивуючими основами є прізвища, імена відомих історичних чи політичних діячів, «телевізійні прізвиська» та регіональні варіанти імен самих носіїв. Прізвища ж мешканців найчастіше є основою для творення андронімів та патронімів (*Грибиха*, *Грибова*). Подальша робота у даному напрямі дасть можливість зіставити особливості творення прізвиськ різних регіонів України та визначити специфіку таких онімів північної частини Івано-Франківщини.

Література

1. *Боронина О. В.* К вопросу об отфамильных прозвищах / *О. В. Боронина* // *Собственные имена в системе языка.* – Свердловск, 1980. – №14. – С. 111-115.

2. *Бучко Г. Є.* Народно-побутова антропонімія Бойківщини / *Г. Є. Бучко*, *Д. Г. Бучко* // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану *І. М. Железняк*. – К. : Кий, 2002. – С. 3-14.

3. *Карпенко Ю. О.* Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору // *Ю. О. Карпенко* // *Мовознавство.* – 1992. – №4. – С. 3-10.

4. *Наливайко М. Я.* Неофіційна антропонімія Львівщини. Спеціальність 10.02.01 – українська мова. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Тернопіль – 2011. – 201 с.

5. *Николаев И. Л., Мещерякова Т. Б.* О моделях прозвищного словообразования / *И. Л. Николаев, Т. Б. Мещерякова* // *Вопросы русского языкознания.* – Душанбе, 1973. – С. 24-29.

6. *Никулина З. П.* Отантропонимические прозвища на *-иха* в говорах Кузбасса / *З. П. Никулина* // *Вопросы исследования лексики и фразеологии сибирских говоров.* – Красноярск, 1975.

7. *Отін Є. С.* Що таке топоніміка (вступна лекція до спецкурсу з лінгвістичного краєзнавства) / *Є. С. Отін* // *Структура і функції ономастичних одиниць* : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 1992. – С. 4-23.

8. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
9. *Поротников П. Т.* О способах образования отфамильных прозвищных именовании / П. Т. Поротников // Русская ономастика и ее взаимодействие с апеллятивной лексикой. – Свердловск, 1976. – С. 70-74.
10. *Поротников П. Т.* Отпрозвищные антропонимы южной части Галицкого района Свердловской области / П. Т. Поротников // Вопросы ономастики. – Свердловск. – 1975. – №10. – С. 88-99.
11. *Редько Ю. К.* Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
12. *Сеник Г. В.* Особливості мовлення як джерело створення прізвищ / Г. В. Сеник // Записки з ономастики. – Одеса, 2000. – Вип. 4. – С. 30-36.
13. Словник української ономастичної термінології / Уклад. *Бучко Д. Г., Ткачова Н. В.* – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
14. *Сухомлин І. Д.* Українські прізвища людей як власні родові назви (Лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвищ у народних говорах Середньої Наддніпряниці) / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпряниці. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30-58.
15. Теория и методика ономастических исследований / *А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов* ; под. ред. А. П. Непокупного. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
- Українська мова: Енциклопедія [авт.-уклад. *В. М. Русанівський, О. О.Тараненко та ін.*]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
16. *Худаш М. Л.* До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. / М. Л. Худаш // З історії української лексикології. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 96-160.
17. *Худаш М. Л.* З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
18. *Чучка П. П.* Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1970. – 103 с.
19. *Шульська Н.* Прізвище як об'єкт наукового опису (до дефініцій терміна) / Н. Шульська // <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/549/1/nickname.pdf>
20. *Шумская І. А.* Пра адзін тып антрапонімау / І. А. Шумская // Беларуская анамастыка. – Мінськ : Навука і тэхніка, 1992. – С. 26-31.

А. В. Сеник,

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка

НЕОФИЦИАЛЬНЫЙ АНТРОПОНИМИКОН СЕЛА: ТРАНСОНИМИЗИРОВАННЫЕ ПРОЗВИЩА

В статье говорится о неморфологическом способе образования отфамильных и отыменных индивидуальных прозвищ жителей Галицкого района Ивано-Франковской области. Рассматриваются различные точки зрения ученых на этот

процесс. Такие онимы распределяются между группами в зависимости от мотивов номинации.

Ключевые слова: антропоним, неофициальное именование, прозвище, способы образования, трансонимизация.

H. V. Senyk,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language

INFORMAL ANTHROPONYMICON OF VILLAGES: TRANSONYMIZED NICKNAMES

The necessity to learn regional particularities of informal naming as an important segment of creating common Ukrainian map of an anthroponymical system saves the first place. Informal anthroponyms is an essential source of learning of historical processes that always take place in the language structure of common names, they have a wide range of information about the inner world of our ancestors which displayed in rituals and customs of the ethnos, information about its life and occupation. It is established that there are two productive ways of formation in nicknames and surnames. They are lexical-semantic and morphological, where semantization clearly dominates. The subject of this research is learning of onyms' motivational groups formed by transonymization.

Scientists interpret informal naming from names and surnames differently: some of them consider them nicknames, and the others – family and generic naming. Describing the semantic content of nicknames, some scientists believe that nicknames that are based on the name or the surname of a person or on the name, nickname of relatives are not describing and semantic. But this view is not a reflection of the general laws. The structure of many informal anthroponyms can relate to complete or reduced personal names, sometimes to bright colored connotative surnames. For this region transonymization is actively used for creating nicknames from surnames, names of famous historical or political figures, «TV nicknames» and regional variations of personal names.

Key words: anthroponym, informal naming, nickname, ways of formation, transonymization.